

Књижевник ЖАРКО ЂУРОВИЋ, члан ЦАНУ

ЧЕТВОРОКЊИЖЈЕ О ГОЛОМ ОТОКУ МИЛИНКА СТОЈАНОВИЋА

Да бисмо поближе одредили вредносне координате једног дјела, морамо једну ствар имати на уму: Која је била полазна тачка у његовом творењу? Ја бих рекао да је полазна тачка Стојановићевог четворокњижја о Голом отоку да се идентификује опште и појединачно зло, да се назначи његова катарзична природа у много чему, а највише на обезличавању људске личности. Голи оток је, гледано са становишта локалитета, матица зла, а логори у Градишки, Билећи, Светом Гргуру, Стоцу, Угљену и другим мјестима, њене притоке.

Појам голости овога острва, без вегетације, а то значи без лица живота, синтагмира у себи рефлекс на његове вишегодишње заточнике и страдалнике, којима је ту, у каменом окружају, одузето право да посједују врлину и значење.

Декарт је изговорио ону чувену премису: *Мислим, дакле јесам*. Она је овдје оповргнута вољом оних који другима не дозвољавају да мисле, односно да постоје. Ту лежи кључ голооточке загонетке. Људима у голооточком амбијенту нијесу дали да мисле. Нијесу имали времена ни могућности да мисле. Прекомјерна тортуре блокира моћ расуђивања, а људи на овом злом острву били су само обузети покретањем своје физичке фигуре, односно одржавањем голог живота. Какав опсесиван и мучан спрег ријечи: *Голи ошток - голи живој!* Мучитељ је покушао да унесе преинаку у такво именовање, па је широм градилишта истакао паролу, парадоксалну по своме значењу. Ево како она гласи: *Ми мијењамо Голи ошток, Голи мијења нас*.

У суштини парола је истинита. Мијењање треба схватити у смислу поништавања жртве. Њеног обезљуђивања.

Милинко Стојановић је био свједок те широке скале људског поништавања. Није, на срећу, остао индиферентан према тој одредници.

Отворено и часно је проговорио о том пакленом амбијенту, у коме се мрак исказује као једина боја, а камен несрећни симбол човекове патње и удеса. Да парадокс буде већи, принуда се третира као корисни рад, па човјеку остаје да се запита: ко је такве узусе и аршине увео у правила живота на Голаћу.

Декарт би се могао сложити са рушењем идеја, али не и са рушењем човјека. Она његова мисао о *јесам* преобликовала се, у голоточком паклу, у своју опречност, у *-нијесам*. Ад нема других позиција сем ове. Мучитељ се побринуо да је васпостави као знак премоћи. А премоћ је одувјек зла, посебно у ситуацијама када страна која трпи има само голи живот.

Мијењање човјека на Голом отоку кроз принуду, под тобожњим окриљем рада и учинка, несувисло је. Учинак је, у ствари, био посљедња рупа на свирали. Мучење је било лајтмотив свега што се ту одиграло. Шиканација заточеника је испољавана у широком спектру, у који спадају психичка малтретирања, морење глађу и жеђу, обијест поигравања човјековом етиком, претварање кажњеника у товарну животињу за које се прилике користио трагач или "лабуд". Заточеник се именује бандом. Такви обавезно пролазе кроз строј, тучени до бесвијести. Сасвим је разумљиво што је, усљед таквог третмана, број самоубистава на Голом отоку био веома велик.

Да се о учинку рада најмање водило рачуна, послужићу се личним примјером. Радио сам у зиму 1949. године као бојкотовани на вађењу пијеска из мора, на температури нижој од нуле. Го сам вадио пијесак помоћу неке подуже металне кашике. Прописано је колико пијеска морам да извадим. Норма је била висока, а ја невјешт за такву врсту рада. У једном тренутку обратио сам се милиционеру ријечима да ћу направити већи учинак ако будем вадио пијесак са скеле. Обучен у бунду (велебитски вјетар је opak), милиционар ми је цинично рекао: *Нема вађења пијеска са скеле. Тако како радиш, боље ћеш осјећати муку. Није скела кажњеник него ти!*

На Голом отоку заточавало се због муке, а мука је најпречи пут ка преваспитању жртве. Диоба се вршила на ревидирце и бојкотоване. Сви пролазе кроз тај обруч пакла. А обруч је жежен. Опржи душу и отрује снове. Снове оних који су сањали и вјеровали, да поменемо опет Декартову мисао о ономе *јесам* и ономе *мислим*. Овдје, у каменој пустињи, засвагда њена заводљивост и филозофе опомиње да је апокалиптично жестоко у своме удару и немилостиво према људском обзиру и мјери.

Стојановићеве књиге, њих четири, говоре о апокалиптичном синдрому на Голом отоку. О расцјепу који је негдашњу подлогу сна о животу раскомадао и тако раскомадана не може да се врати у пређашњи мозаик. Несрећа има кусо лице и недрага је многима подсјета на њу. Пјесник је с правом зачуђен што је сан о идеалу брзо одгурнут, па је

зато и завапио: *О да л' ће слобода умети да ђева, ко шио су сужњи ђевали о њој.*

У слободу се увукла прозуклост и зебња. Није требало много чекати последице ослобођења да се увиди да је пјесникова визија слободе добила ореол несрећног значења. Ранији сужањ нашао се у улози новог голооточког сужња, само сада у новој костимографији. Саборац постаје утамничитељ и мучитељ. Окрутнији од оног првог и заједничког. Оно велико и сањалачко постало је јерес. А јерес се највећма лијечи целатским поступцима негдашњих идеолошких паственика. Стојановић их није штедио. Он је документом, записом, сјећањем и психолошким опаскама, својим или других, одсликао стање голооточког мрака и невидјелице. Он је књигама о Голом отоку отворио врата и историчарима и писцима да се темељније могу бавити овом материјом. А она је вишеструко захвална, јер ће се у њој наћи кључ за многа друштвена кретања и потресе, који су настајали у нашем поратном животу.

Најприје се и најбоље човјек открива у стању пакленичке зебње. Њу је Стојановић приказао сликовито, обухватајући панорамски и у виду крокија и природу целата и природу жртве. Ту се служио објективном оптиком, што књизи даје посебну драж. Мислим да је код њега преовладало мишљење да страдалништво стави у први план, што је и схватљиво, јер ће преко његове слике најбоље сагледати вријеме, његове дубинске пресеке.

Одсјаји са тога огледала не могу да ишчиле. Напротив, на временској дистанци добијају нову суштину тумачења. Стојановић је много допринио да се на прави начин сазнају истине о Голом отоку и голооточанима. У књиге о Голом отоку уложио је огроман труд и знање, а нијесу му недостајале ни вјештине да те истине тематски разврста и учини их привлачним радозналом читаочевом уху.

Нећу да помињем разврставање материје на дјелове. То ће учинити други. Какве поставке имају и чиме се баве. Моје је било да кажем нешто изван тога, а опет у савезу са тим. Једна од основних Стојановићевих теза о голооточанима огледа се у томе да њих аутор апострофира као људе "бачене на дно живота". Без грађанског статуса. Они су били нека врста гоњених без учињеног деликта. Власт није дала да буду уведени у живот као остали грађани. Ту мислимо на вријеме постголооточког периода, које је трајало пуне четири деценије, са slabим или скоро никаквим изгледом да нађу припадајуће им уточиште. На њих се гледало као на лепрозне болеснике. Нијесу имали право ни на обичну грађанску смрт, под којом се подразумева опроштај од покојника - вијенац, цвијеће и слично. Метафорички речено: за живота им није дато да буду живи! Ту тезу о отуђености у коју су голооточани *б а ч е н и*, најбоље је дефинисао књижевник Мирослав Поповић у

књизи *Удри банду*. Парафразираћу је нешто слободније: *Информбировац може да изиђе из зајџвора, али му у слободу нема ѝрисијуџа!*

Апсурдно је да оно што је човјеку дато - *да живи*, да му је то отето. Сартр у *Мучнини* говори о човјековој одбачености. Не може, разумије се, да га баци у неку егзистенцију ван своје коже! Зато прижељкује смрт. Многи голооточки страдалници, подвргнути мучењу и тиранији, прижељкивали су смрт. Прочитајте њихове записе о испражњеној души. А испражњена душа склона је таквом прижељкивању.

Ако изближе сагледамо Сартрове јунаке, видјећемо да они живе у зони дубоког неспокојства. Њих сумња изнутра раздире. Мисао по Сартру треба оставити слободном, али како то смоћи кад су слободи свезане руке. У голооточком амбијенту, кад ноћ легне на свијест, човјек не зна ни ко је. То је обично са људима од којих је одсјечен живот.

Поменули смо испражњену душу. Она је одвајкада чести мотив литературе. Континуирано се провлачи од Софокла до Камија. У таквој ситуацији смрт је једино разрјешење. Тај призив смрти посебно је узбудљив код моје сестре по перу Милке Жичине, а сличне реквијемске акорде налазимо и у казивањима других голооточких затвореника, Стефана Митровића, на примјер. Њих је Стојановић савјесно *с а к у ѝ и о* и уврстио у своја дјела, која сједињују у себи историјску вјеродостојност и самосвојан публицистички презентат. Та се Стојановићева одлика не може оспорити. Не може се оспорити ни његово схватање слободе као изузетног човјековог подухвата. Њега девалвирају авети мрака, посебно препознатљивог у лицу голооточких ислједника, батинаша, доушника и остале никоговићке булументе.

Бивстовање на Голом отоку осјећам као врсту неизљечиве трауме. Сартр ми је поново пред очима. Он не допушта да се изолује свијест и савјест, не бар кад се тиче именована ужасне изгледности свијета. А она је на Голом отоку управо била таква. Саткана од јада и муке.

Кад сам се год враћао мислима Голом отоку, јављала ми се исто-времено и једна упечатљива слика са Калемегдана. Ријеч је о паду дивљег кестена на земљу. Излазећи из своје зеленкасте љуштуре окончао је своју егзистенцију. Доживио је зрелост и тај је *џ а д* био неумитан. Шта рећи за многе младе људе који су на Голом отоку оставили живот. Опака рука зла није им дала да зрену у гранама живота!

И о њима је писао Стојановић, не без примјетних знакова сјете и пријекора. Очигледно је да су га више заокупљале црне него ведрије стране. И ведрих страна било је на Острву, у Петровој рупи, у жици. У тренутку највеће шиканације Петар Комненић, голооточки Прометеј, поспрднуо би се мучитељима: *Јадо увијек осџаје јадо!*

Тамо гдје је струјао пакао, протка се и нека нит ведрине. По томе бисмо закључили да све не мора имати судбину оног кестена, не бар док траје човјекова снага. А она није згасла на каменитом простору

Голога, јер ју је неки унутрашњи покретач чинио виталном и одржавајућом.

Људи су збуњени чињеницом да се на Голом отоку, гдје је царовало зло, могло мислити на приредбу, хорско увјежбавање, писање пјесничког алманаха, на упражњавање неких спортских дисциплина. Ако се гледа кроз ту призму, може се помислити да тамо великих мука није било. Мудрост је у томе што су паметни људи - логораши - прибјегли лукавству, па су дио терета са свакодневне шиканације и поганлука пренијели и на ове врсте дјелања. То ипак није дало души да опонаша већ поменути кестен и његов пад на земљу.

Један дубоко савјестан приступ Стојановић је испољио према голооточкој грађи, у цјелини. Разрађивао је кроз разне облике, од информације до узбудљивог приповједног записа, откривајући свијет који је официјелна политика покривала пелерином равнодушности. Разумије се - да прикрије много шта је нечасно учинила. Аутор је у књигама рекао о каквим је нечасностима ријеч и ко су њихове клицоноше. Рекао је то истинито и потресно, на више хиљада страна. Друкчије се и није могло рећи, ако се жељела изрећи истина о Голом отоку.

